

НЕВІДОМИЙ ЛИСТ Л. СТАРИЦЬКОЇ-ЧЕРНЯХІВСЬКОЇ ДО Ю. ТИЩЕНКА НА СМЕРТЬ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Восени 1913 р. редакція «Літературно-наукового вістника» видала одразу дві книжки, присвячені конкретним персоналіям української літератури. І якщо вереснєве число було приурочене до 40-ліття творчої діяльності Івана Франка, який, попри хворобу, не полишав літературної праці, то наступний номер розпочинався рядками присвяти в чорному обрамленні: «Незабутній пам'яті Лесі Українки сю книжку присвячує Редакція "Літературно-наукового вістника", котрий вона стільки літ прикрашувала своїми творами». Книжку X було впорядковано в пам'ять Лариси Косач-Квітки, що відійшла в засвіти 19 липня (1 серпня) 1913 р. Сюди ввійшли сторінки незавершеного твору «Екбаль-ганем», над яким письменниця працювала перед смертю, вірші О. Олеся («Пам'яті Лесі Українки»), О. Журливої («На смерть Лесі Українки») і Гр. Чупринки («На могилу Лесі Українки»), літературна епітафія М. Вороного «Балада моря», критичні матеріали І. Стешенка, М. Євшана, А. Ніковського і виступ М. Грушевського, виголошений на засіданні Українського наукового товариства. Проте за філософською глибиною з-поміж усіх творів і розвідок читачів чи не найбільше вражав спогад-нарис «Хвилини життя Лесі Українки», написаний одразу після смерті письменниці її приятелькою Людмилою Старицькою-Черняхівською.

Авторка цієї унікальної мемуарної статті в 1912—1914 рр. входила до складу редколегії «Літературно-наукового вістника» і нерідко на час відсутності М. Грушевського виконувала основну редакційно-видавничу роботу. Саме вона й виступила ініціатором упорядкування окремої книги часопису, присвяченої пам'яті Лесі Українки¹. Про це йдеться в невідомому донині листі Людмили Старицької-Черняхівської до Юрія Тищенка — тогочасного редактора «АНВ», що жив у Києві за фальшивими документами на прізвище

---

¹ Таку ж думку майже одночасно висловлював у листах до членів редколегії і М. Грушевський. Наприклад, 5 серпня 1913 р. він писав Олександрові Олеся, що X книжку «Літературно-наукового вістника» варто спеціально присвятити Лесі Українці [1].

Павла Лаврова (псевдонім — Юрій Сірий). Нині автограф зберігається серед епістолярних матеріалів редакції «Літературно-наукового вістника» в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України. Очевидно, лист написано услід адресованій Ю. Тищенку телеграмі через кілька днів після смерті Лариси Косач-Квітки, напередодні поховання письменниці в Києві. В обох кореспонденціях Л. Старицька-Черняхівська, яка тоді відпочивала з родиною далеко за межами Києва і не могла приїхати на похорон, висловила прохання до адресата від її імені вшанувати пам'ять Лесі Українки в особливий спосіб — покласти на домовину письменниці вінок із білих квітів зі стрічками з написом «Вірному, незабутньому, дорогому другові Лесі від Л. М. Старицької-Черняхівської. Ясній провідній Зорі» (згаданий вінок згодом потрапив у фотооб'єктив, його видно на кількох світлинах).

Проте головний посмертний дарунок давньої приятельки Лесі Українці був передано. Ініціювавши видання окремої книги пам'яті посестри в літературі та окресливши коло осіб, що могли б подати цікавий матеріал до неї, Л. Старицька-Черняхівська й сама взялася за написання спогадів. Зі змісту листа до Ю. Тищенка зрозуміло, що авторка, не маючи із собою у відпустці потрібних матеріалів, працювала над нарисом «Хвилини життя Лесі Українки» в основному вже в Києві, тобто після 10 (28) серпня 1913 р. На жаль, у текст публікації потрапило лише кілька уривків із листів самої Лесі Українки до Л. Старицької-Черняхівської, адже згодом ці безцінні автографи було втрачено.

Мемуари, як і лист до Ю. Тищенка, написані майже зразу після отримання страшної звістки із Сурамі. Наскрізною є тема значення творчості Лесі Українки. Тексти листа та публікації Л. Старицької-Черняхівської суголосні й доповнюють один одного: «Українська література втратила з нею [Лесею Українкою. — В. П.] одного з найбільших поетів життя — втратила душу, яка рідко коли пробуває на землі» [2, 31; тут і далі цитуємо за першодруками, повністю зберігаючи правопис].

У статті авторка чи не вперше спробувала показати тим, хто «лишилися в долині» (вислів мемуристки щодо читачів письменниці, творчість якої «піднеслась до найвисшого ступня» [2, 31]), велич Лесі Українки як письменниці й людини: «На залізний вівар свого убогого краю вона поклала все, що мала, — талант і серце і свої недовгі дні» [2, 31]. Л. Старицька-Черняхівська, уже тоді усвідомлюючи геній Лариси Косач-Квітки, писала: «...її твори були виспі середнього рівня її часу» [2, 30]. У листі до Ю. Тищенка вона з розпачем констатувала: «...тепер ми вже лишилися сиротами цілком» [3], певно, згадуючи й інші найбільші втрати української культури останніх років — М. Старицького і М. Лисенка.

Загалом невідомий досі лист Л. Старицької-Черняхівської додає не тільки окремі штрихи до історії написання мемуарів «Хвилини життя Лесі Українки», але й інформацію про видавничі справи «Літературно-наукового вістника» 1913 р., зокрема про роль у його редагуванні адресантки, Ю. Тищенка, І. Лизанівського та про співпрацю часопису з В. Винниченком і М. Горьким.

Лист подано за автографом, що зберігається в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (Ф. 4028. Оп. 1. Од. зб. 3. Арк. 54—55). Збережено правопис оригіналу (авторську орфографію, пунктуацію, характерні для епохи граматичні та лексичні форми й індивідуальні особливості мови адресантки), виправлено лише дрібні механічні помилки. Авторські скорочення слів розкрито у квадратних дужках.

ЛІТЕРАТУРА

1. Листування Михайла Грушевського / упор. Г. Бурлака; ред. Л. Винар. Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 1997. Т. 1. С. 224. (Серія «Епістолярні джерела грушевськознавства»).
2. *Старицька-Черняхівська Л.* Хвилини життя Лесі Українки // Літературно-науковий вістник. 1913. Т. 64. Кн. X.
3. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 4028. Оп. 1. Од. зб. 3. Арк. 54.

Лист Л. Старицької-Черняхівської до Ю. Тищенка

[Після 19 липня (1 серпня) 1913 р.]¹

Високоповажний Павло Пилиповичу!²

Соподівана смерть прийшла цілком несподівано, — тепер ми вже лишилися сиротами цілком. Мене питає Лизанківській³, якій заголовок моєї статті про Лесю? Статтю я тут написати не можу, бо матеріалу-ж нема — значить її можна виготувати тільки на ІХ книжку, (Августовська-ж мабуть вже зложена.) але в Августовській, я думаю, остатню сторінку треба зробити так, як зроблено було за Коцюбинського⁴ і Миколи Витальевича⁵. Я Вам одіслала телеграмму просила поклас-

¹ Датується орієнтовно (за змістом листа).

² *Тищенко Юрій (Георгій) Пилипович* (псевдоніми — Юрій Сірий, Павло Лавров (Лаврів), Галайда, Ю. Азовський, Юр. Салтичинський, О. Кадило, Федір Гарах та ін.; 1880—1953) — український громадський діяч, видавець, публіцист, журналіст, письменник, перекладач, педагог. 1907 р. за сприяння В. Винниченка нелегально перетнув російсько-австрійський кордон, щоб уникнути покарання за участь у збройних сутичках з урядовими військами (1905) та втечу із судової зали (1907). Під ім'ям австрійського підданого повернувся зі Львова й оселився в Києві, де як Лавров Павло Пилипович став керівником редакції «Літературно-наукового вістника», завідувачем його книгарні (1907—1912), довіреною особою М. Грушевського у видавничих справах. Справжнє ім'я Ю. Тищенка знало лише найближче оточення. Наприкінці 1913 р. під загрозою викриття й арешту був вимушений знову виїхати за кордон. На посаді редактора часопису його ненадовго замінив Ф. Красицький, згодом ці обов'язки виконував О. Лисенко.

³ Ідеться про *Лизанівського Івана Миколайовича* (1892—[1937]) — українського видавця, редактора, літературознавця й громадсько-політичного діяча, особистого секретаря Івана Франка (1911—1912), учня М. Грушевського. На той час закінчував філософський факультет Львівського університету і разом з іншими вихованцями гуртка «Пласт» виїхав до Києва з метою популяризації на Наддніпрянщині ідеї військового виховання молоді; був співробітником «Літературно-наукового вістника» як рецензент, згодом став секретарем редакції часопису.

⁴ *Коцюбинський Михайло Михайлович* (1864—1913) — український прозаїк-імпресіоніст, громадський діяч, журналіст. Після смерті письменника, «невіджалованого співробітника» «Літературно-наукового вістника», його пам'яті було присвячено травневу книгу часопису за 1913 р.

⁵ *Лисенко Микола Віталійович* (1842—1912) — український композитор, фольклорист, етнограф, педагог, основоположник української класичної музики, один із активних членів Старої Промеди, дядько Л. Старицької-Черняхівської. В XI кн. «Літературно-наукового вістника» за 1912 р. було опубліковано некролог: «24-го жовтня сього року упокоївся після тяжкого життя великої душі громадянин, творець і геній Української Музики Микола Віталевич Лисенко. Звістка про се безпорадне, національне горе надійшла до редакції тоді коли ся книжка журналу вже мала вийти з друкарні. Сповідуючи про се своїх шановних читачів, редакція Л.-Н. В. сподівається ся подати в XII книжці журналу підрахунки життя незабутнього кобзаря України».

ти від мене вінок з білих квіток на труну Лесі, протелеграфувала і напис, думаю, що коли мій лист прийде до Вас, то вже одбудеться похорон і Ви моє прохання вволите. Гроші я Вам не висилаю, бо 10 буду в Києві і сама віддам. Назва моєї статті буде: «Провідна Зоря»¹. Але-ж мало самої моєї статті, я ще прошу тут п. Стешенка² написати, а Ви замовте ще кому, може Влад[имир] Николаєвич³ згодився-б написати. Пьесу свою⁴ я вже викінчила так що на IX книжку її можно було-б дати, але-ж може ми зможемо присвятити Лесі цілу книжку. Да, ось ще Кримському⁵ напишіть, він мабуть напише. Я-б йому написала сама та не знаю куди й як. Писала я Лизанківському, просила вислати мені книжку, — ні слова, ні книжки. Чи Ви, Павло Пилип[овичу], одіслали Горькому⁶ гроши? Я одержала листа од Вінченка⁷: питає, чи згожується Віст[ник] друкувати його речі разом з російськими журналами. Я написала, що згодимось, — бо що-ж? але тоді треба нам буде хоч книжку раніше випускати і писала я йому, щоб він Вам одіслав ту річ. 13го Августа срок нашого помешкання,

¹ *Провідна зоря (зірка)* — фразеологізм біблійного походження, вживається в значенні «хтось або щось, що визначає напрям у житті, скеровує чиюсь діяльність».

² *Стешенко Іван Матвійович* (1873—1918) — громадсько-політичний діяч, педагог, літературознавець, письменник, член літературно-мистецького гуртка «Плєсяда», засновник однієї з перших українських соціал-демократичних організацій, у 1917—1918 рр. член уряду УНР; приятель Лесі Українки, швагрю Л. Старицької-Черняхівської (чоловік її сестри Оксани). У номері часопису, присвяченому пам'яті Лариси Косач-Квітки, було опубліковано розвідку І. Стешенка «Поетична творчість Лесі Українки» (Літературно-науковий вістник. 1913. Т. 64. Кн. X. С. 32—48).

³ Імовірно, йдеться про *Леонтовича Володимира Миколайовича* (1866—1933) — українського культурно-громадського діяча, письменника, видавця, підприємця (власник цукроварні) і мецената, юриста за фахом, урядовця часів УНР. Був одним із фундаторів національної періодики в Києві, входив до складу редакційної колегії «Літературно-наукового вістника».

⁴ Очевидно, згадується драма Л. Старицької-Черняхівської «Крила» (Літературно-науковий вістник. 1913. Т. 64. Кн. X. С. 71—113; Кн. XI. С. 217—257).

⁵ *Кримський Агатангел Юхимович* (1871—1942) — історик української мови та літератури, славіст, сходознавець, письменник, перекладач, один з організаторів ВУАН і фундаторів Всенародної бібліотеки України (нині — Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського), професор арабської літератури та історії мусульманського Сходу. На той час викладав у Лазаревському інституті східних мов у Москві, був одним з активних дописувачів «Літературно-наукового вістника», де публікував свої твори, переклади та розвідки. Особисто знав Лесю Українку, був її приятелем; автор мемуарів про письменницю («Із спогадів широго друга»).

⁶ *Максим Горький* — псевдонім *Пєшкова Олексія Максимовича* (1868—1936) — російського прозаїка, драматурга й публіциста. На початку ХХ ст. його слава як письменника стрімко зросла, тоді ж за ініціативою І. Франка та завдяки В. Гнатюку в «Літературно-науковому вістнику» з'явився друком один із перших україномовних перекладів твору Максима Горького (новела «Челкаш», 1900), згодом їх часто публікували на сторінках часопису. Долучилася до справи перекладу творів цього прозаїка й Ізидора Косач — сестра Лесі Українки («Старуха Ізвергіль», 1902). У тексті листа, очевидно, йдеться про гонорар М. Горького за опубліковані напередодні спогади «М. М. Коцюбинський» (Літературно-науковий вістник. 1913. Т. 62. Кн. 6. С. 385—396).

⁷ *Винниченко Володимир Кирилович* (1880—1951) — український державно-політичний діяч, прозаїк, драматург, художник, член РУП і УСДРП, очільник Генерального секретаріату УНР, генеральний секретар внутрішніх справ, автор майже всіх декларацій і законодавчих актів УНР. На той час проживав у вимушеній еміграції та активно працював: одна за одною з-під його пера виходили нові драми, які також часто публікували й російські комерційні видавництва.

хотіли-ж, було, шукати нове?¹ Як там? Взагалі, як Ви, бідний Павло Пилиповичу, там справляєтесь самі?² Мене вже сильне турбують Вістникові справи. Де метелик? Будь ласка сховайте мою чорненьку книжку, там грошові записи, її взяв у мене перед моїм од'їздом Петро Пилипович³. Ал[ександр] Григ[орович]⁴ провірив чекову книжку, — там тільки й повинно було бути 90 карб. Прощавайте. Бідна Леся, навіть і вмерти не поталанило їй! Тепер в Києві нікого нема. Коли-ж ще похорон не відбувся, то пишу Вам ще раз: замовте будь ласка від мене вінок з білих квіток і з білими ствожками — ціною 15–20 карб. Напис має бути такий: Вірному, незабутньому, дорогому другові Лесі від Л. М. Старицької-Черняхівської, а на другому кінці ствожки: Ясній провідній Зорі. Мені-б хотілося, щоб і ствожка була біла, а щоб надруковано було на ній золотими літерами. Од Вістника і Наук[ового] Тов[ариства] мабуть вже замовлено. До швидкого побачення.

З щирою повагою
Л. Старицька-Чернях[івська]
Р. S. А книжку Вістникову кажіть будь ласка вислати мені.

Переднє слово, підготовка тексту та коментарі Валентини Прокіп

Отримано 31 травня 2021 р.

м. Львів

¹ Від липня 1912 р. редакція «Літературно-наукового вістника» спільно з Українським науковим товариством винаймала в Києві помешкання за адресою: вул. Велика Підвальна (Ярославів Вал), 14-г. На початку серпня 1913 р. обидві установи переїхали в будинок № 36 на тій же вулиці.

² У липні — серпні 1913 р. більшість членів редакційної колегії, як і чимало киян, виїхала на відпочинок. Зокрема, М. Грушевський перебував у Ясеніві Горішньому, Л. Старицька-Черняхівська з родиною відпочивала на півдні, Олександр Олесь подорожував Європою. У цей період основну видавничу й редакційну роботу виконували Ю. Тищенко та його помічник І. Лизанівський.

³ Встановити особу не вдалося. Імовірно, йдеться про когось зі співробітників редакції «Літературно-наукового вістника».

⁴ Можливо, згадується чоловік Л. Старицької-Черняхівської — *Черняхівський Олександр Григорович* (1869—1939) — лікар за фахом, учений-гістолог, один із перших українських мікробіологів, перекладач, активний учасник українського національного руху кінця XIX — початку XX ст. На той час працював на посаді прозектора кафедри гістології й ембріології Київського імператорського університету Святого Володимира, додатково читав лекції в Київському Фребелівському інституті.